

Hemma hos bagarmästaren – Gropgränd 5

Den här artikeln är en del av en serie bebyggelse- och kulturhistoriska studier gällande fastigheten Fjärdingen 18:1, belägen i kvarteret Kornhuset, Uppsala.

Bagarmästaren och grosshandlaren Carl Johan Åberg (1826-1913) är den person som främst satt sin prägel på fastigheten. Det var han som lät uppföra de två stora stenhusen, fyravåningshuset längs Övre Slottsgatan och, i vinkel, femvåningshuset längs Gropgränd. Jag tror att det är rimligt att låta denna inledande artikel om fastighetens historia uppmärksamma honom.

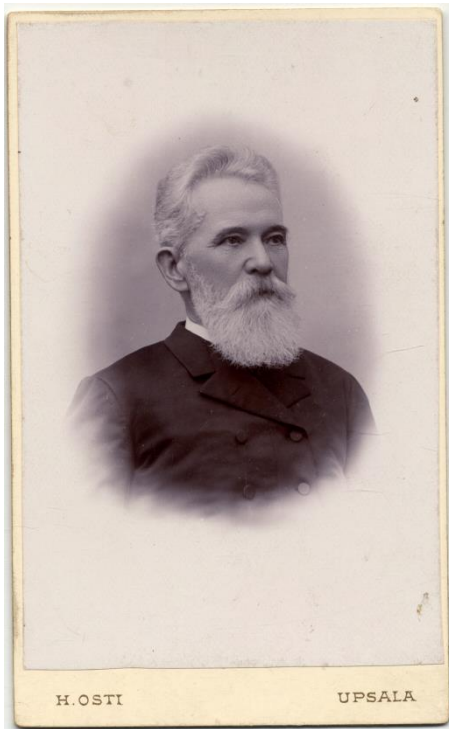
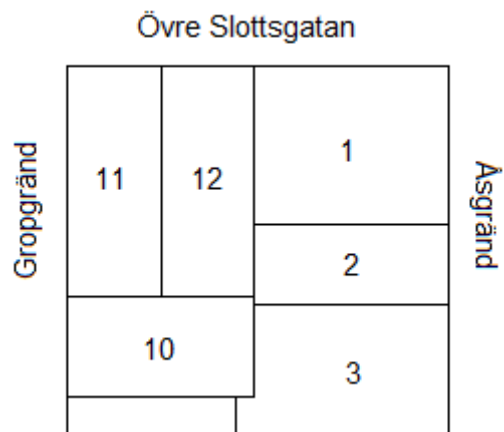

Bild 1.

Carl Johan Åberg. Sannolikt 1896.

Fotograf: Heinrich Osti. Tillhör: Uppsala universitetsbibliotek.

Carl Åberg var inte den förste bagaren som ägde fastigheten. Bageriverksamheten hade kännetecknat gården i hörnet av Övre Slottsgatan och Gropgränd sedan 1802 då bagaren Johan Norberg köpte tomten och byggde ett bageri.¹ Senare, under 1810-talets senare hälft, tog Carl Åbergs far, Hans Åberg, över fastighetens bagerirörelse och grundade Åbergs bageri 1817.² Han hade flyttat till Uppsala från Åberga by i Orsa socken och lärt sig bageriyrket i staden.³ I början av 1820-talet köpte Hans Åberg gårdarna där bageriverksamheten bedrevs (se Bild 2). Dessa gårdar, nr 11 och 12 i kvarteret Kornhuset, förblev sedan i nästan ett sekel i släkten Åbergs ägo.⁴ Hans Åberg avled 1834 och därefter drevs bageriet av hans hustru, Brita Johanna Norström, som 1847 lämnade över verksamheten till sin son, Carl Åberg.⁵

Bild 2.**Del av kvarteret Kornhuset:****Gårdsgränserna 1809.**

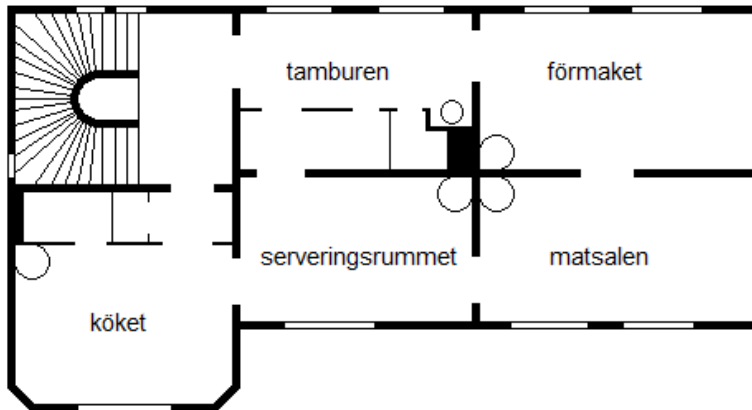
Fastigheten Fjärdingen 18:1 motsvarar gårdarna 10, 11 och 12. Ritningen är baserad på en rekonstruktion av Ola Ehn: "Uppsala 1809".¹¹

Carl Åberg drev bageriverksamheten med stor framgång och blev en mycket förmögen och inflytelserik borgare i Uppsala. Han var bl.a. ledamot av den första stadsfullmäktigeförsamlingen 1863, ledamot av drätselkammaren⁶ och senare ordförande i borgerskapets äldste.⁷ Utöver sina åtaganden inom bagerinäringen och spannmålshandeln var han även tongivande i Uppsalas industrialisering genom sitt engagemang i tillkomsten av AB Upsala Ångkvarn, AB Upsala Valskvarn, Fabriks AB Osmunds m.fl. industriföretag.⁸ År 1854 lät Carl Åberg uppföra ett stort stenhus (Övre Slottsgatan 12) som kom att inrymma bostaden, en brödbutik och flera hyreslägenheter.⁹ Det stora stenhuset i vinkel, längs med Gropgränd, byggdes 1874 och till-, om- och påbyggdes 1893-94.¹⁰ Hur och när fastighetens byggnader uppfördes kommer jag att mer utförligt avhandla i andra artiklar. Återstoden av denna artikel kan kanske bäst beskrivas som ett historiskt "hemma hos reportage".

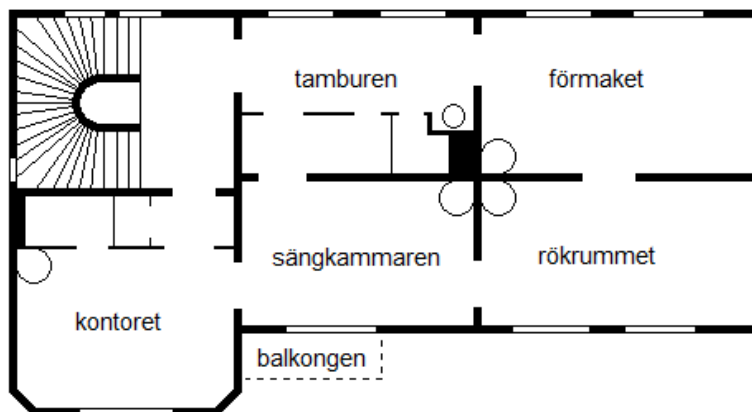
Vi kliver in i bagarmästarens bostad på Gropgränd 5 med hjälp av sex stycken fotografier, interiörbilder, vilka visar olika rum i lägenheten. Det är inte klart exakt när Åberg flyttade från den gamla bostaden på Övre Slottsgatan 12 till Gropgränd 5 (idag: 5A, D). Enligt "Adresskalendern för Uppsala stad 1902" bor Åberg alltså i den gamla bostaden men i nästföljande utgåva av adresskalendern, utgiven 1905, är adressen ändrad till Gropgränd 5.¹² Eftersom uppgifterna i adresskalendrar vanligtvis avsåg året innan bör Carl Åberg ha flyttat till Gropgränd 5 någon gång mellan 1902 och 1904. Fotografierna, som är tagna av den framstående Uppsalafotografen Henri (Heinrich) Osti (1826-1914), är ospecificerade, det framgår bara att de är tagna i Carl Åbergs bostad. De är även odaterade men har säkerligen tagits vid något tillfälle mellan 1902 och 1913.

I Carl Åbergs bouppteckning (1913) finns bland annat en förteckning av vad som fanns i dödsboet.¹³ Den som upprättat bouppteckningen har gått runt i bostaden och för varje rum antecknat vad rummet kallades, vad de efterlämnade föremålen (möbler och husgeråd) var samt vilket värde de hade. Genom att jämföra informationen i bouppteckningen med Ostis interiörbilder samt med planritningar från tidsperioden får vi en god inblick i hur bagarmästaren bodde. För att fastställa var de olika rum som fotografierna visar låg på varje våningsplan har jag förutom Åbergs bouppteckning och den information som fotografierna ger också använt mig av arkitektfirman Danielsson-Bååks planritningar från 1919 (se Bild 3).¹⁴

Gropgränd 5, 1 trappa upp

Gropgränd 5, 2 trappor upp

Bild 3.**Planritningar för Carl Åbergs lägenhet, Gropgränd 5.**

Ritningarna är reproduktioner som bygger på den Stockholmsbaserade arkitektfirman Danielsson-Bååks uppmätning från 1919. Uppmätningen (gällande olika våningsplan i husen med adresserna Gropgränd 5 och Övre Slottsgatan 12) gjordes i samband med att fastigheten bytte ägare. Rummens funktioner (vad de kallades) och lägen är identifierade med hjälp av Åbergs bouppteckning och Ostis fotografier.

På adressen Gropgränd 5 bodde Carl Åberg i en lägenhet i två våningar, en respektive två trappor upp, bestående av sju rum och kök på totalt ca 200 kvadratmeter. Som en jämförelse kan nämnas att en typisk bostad för en arbetarfamilj vid tiden kring sekelskiftet 1900 bestod av ett rum och kök. I en sådan lägenhet bodde vanligen sju till åtta personer, men det kunde förekomma att två familjer bodde tillsammans. Trångboddheten i städerna var ett stort problem och dessutom var bostadsstandarden i Sverige den sämsta i Västeuropa.¹⁵ För de privilegierade samhällsskikten var situationen förstås helt annorlunda. De ekonomiska och sociala klyftorna var mycket stora.

Planlösningen för Carl Åbergs bostad är på flera sätt typisk för ett borgerligt hem kring sekelskiftet 1900. Våningsplanet en trappa upp i huset utgör den mer representationsinriktade delen av Åbergs bostad. Det följer ett välbekant mönster för hus som byggdes som hyreshus med ägarevåning.¹⁶ Fram till det att hissar började installeras i bostadshus förlades den mer förnäma våningen, även kallad piano nobile, en trappa upp. Utmärkande är också att bostadsrummen ligger i två filer med de "finare" rummen åt gatan medan kök, serveringsrum, rökrum eller herrum och sängkammare ligger inåt gården.¹⁷

Bild 4. Förmaket, 1 tr upp.

Fotograf: Henri Osti. Tillhör Uppsala universitetsbibliotek.

Genom tamburen på första våningen i Åbergs lägenhet kommer vi in i förmaket, det mest påkostade rummet. Taket är utsmyckat med frismåleri (Bild 4). Salongsmöblemanget är gustavianskt (eller i gustaviansk stil) och golvet täcks av en heltäckande maskinvävd matta. I förmaket som i alla andra rum som fotograferats finns en blandning av gammalt och nytt vad gäller möbler och inredningsdetaljer. Pardörrarna till höger i bild leder in till matsalen (Bild 5). Även i detta rum har taket en frismålning. Matsalen är möblerad med matbord och stolar med rottingsitsar i nyrenässans. Enligt bouppteckningen är golvbeklädnaden vid förrättningsstillfället en "korkmatta" (linoleummatta). På fotografiet ser dock golvet ut att vara ett mörkfernissat trägolv (möjligen ett parkettgolv).

Bild 5. Matsalen, 1 tr upp.

Fotograf: Henri Osti. Tillhör: Upplandsmuseet

Ovanvåningens förmak har ett något mindre formellt uttryck jämfört med huvudvåningens förmak. I detta rum (Bild 6) samsas flera olika möbelstilar. Linoleum, golvbeklädnaden, var vid tiden kring sekelskiftet 1900 modernt och exklusivt.¹⁸ I taket hänger en ljuskrona i empire.

Bild 6. Förmaket, 2 tr upp.

Fotograf: Henri Osti. Tillhör: Upplandsmuseet

Även rökrummet har linoleumgolv (Bild 7). Bouppteckningen nämner bland annat mahognyskrivbordet framför soffan, en soffa och tre stolar, en förgylld väggspegel, ljusstakar och ett dörrdraperi (dörren till sängkammaren). På fotografiet ser vi Carl Åberg själv som sitter i sin vilstol. Han bodde ensam i lägenheten efter att barnen hade flyttat ut. Hustrun, Ebba Matilda Palmgren, hade avlidit 1893.¹⁹

Bild 7. Rökrummet, 2 tr upp.

Fotograf: Henri Osti. Tillhör: Upplandsmuseet.

Från rökrummet kommer vi in i sängkammaren som domineras av en järnsäng och en mahognykommod (Bild 8). I hörnet ser vi en vitglaserad, fabrikstillverkad kakelugn. Balkongdörrarna står öppna och solen skiner in på Åbergs hund som självklart också skulle vara med på bild.²⁰ Enligt bouppteckningen är balkongen inredd med två puffar.

Bild 8. Sängkammaren, 2 tr upp.

Fotograf: Henri Osti. Tillhör: Uppsala universitetsbibliotek

Slutligen tittar vi in i kontoret där Carl Åberg sitter vid sitt stora arbetsbord (Bild 9). Väggarna pryds av en jugendtapet och golvbeklädnaden är linoleum, i likhet med detta våningsplans övriga rum. Det var brukligt att man tapetserade om ofta. Kring sekelskiftet 1900 var det vanligt även i enklare miljöer med nya tapeter ungefär vart tionde år, ibland t.o.m. vart femte år.²¹ Anledningen var framförallt att väggarna blev nedsotade på grund av eldning i kaminer och kakelugnar. Bakom Åberg, längs väggen, ser vi bland annat en schäslong, ett kassaskåp och en kopiepress med skåp. I hörnet står en kakelugn med värmeskåp. Några detaljer som bouppteckningen tar upp inkluderar två kontorstolar, åtta stolar, skåp, hylla, ljuskrona, piphylla med skåp, spottlåda, gardiner, persienner och två termometrar. Vi får även veta att arbetsbordet har tre iläggsskivor. Så detaljerad kunde en bouppteckning vara. Den visar även att Carl Åberg hade ägodelar (möbler och inredningsdetaljer) i ytterligare några rum i båda husen. Det rörde sig bland annat om samtliga vindsrum och "tjänarinnornas rum".

Bild 9. Kontoret, 2 tr upp.

Fotograf: Henri Osti. Tillhör: Uppsala universitetsbibliotek.

För några av rummen i lägenheten saknas fotografier, vilket troligen inte beror på att dessa bilder förkommit utan på att de aldrig tagits. Miljöer som kök, serveringsrum och tambur ville man sällan föreviga med fotografier. Den inblick i Åbergs hem som möjliggörs för oss tack vare de befintliga bilderna är ändå sällsynt. Det är ganska ovanligt med så pass gamla interiörbilder från Uppsala. Att Carl Åberg beställt fotografierna speglar hans betydande ställning i stadens borgerskap.

Åbergs aktade position hängde också samman med hans rika sociala liv. Umgängeskretsen var stor och bestod av individer från såväl den ekonomiska som den kulturella eliten i Uppsala.²² På sin 70-årsdag hyllades Carl Åberg med en dikt av vännen Carl David af Wirsén, poet och Svenska Akademiens ständige sekreterare 1883-1912. Dikten får avsluta denna första framställning av fastighetens historia:

*I den fadersärfda gården
som du själv förkofrat har,
hålla milda genier vården,
bor en älskvärd tomte kvar.
Gästens stol han sakta makar
till en munter brasas glöd,
och en stilla glädje bakar
trefnad där till dagligt bröd.
Gamle borgare! Med heder
har du fyllt de sjutti år,
och till dig se minnen neder
från din flydda lefnadsvår.
Bernhard Elis' sånger
söka upp i harmoni
än den tomt, där många gånger
mildrats hans melankoli.*

(C.D. af Wirsén, 1896)

Majid Asgari
mars 2017
majid.asgari@ekhist.uu.se
www.husarkivet.se

Noter:

- 1) Magistratens (Uppsala) byggnadssyn, 13 maj 1802. Riksarkivet (RA)
- 2) Sveriges firmor och män inom handel, industri och konst. s. 276.
- 3) Agius, Roland. *Industristaden Uppsala*. s. 101.
- 4) Mantalslängder, Husförhörlängder och fastighetslängder. (RA) För aktuella år, se i texten.
- 5) Agius, Roland. *Industristaden Uppsala*. s. 101.
- 6) Ibid.
- 7) Ullenhag, Kersti. *Industriell utveckling och demokratisering 1862-1928*, Uppsala stads historia. s. 54-55.
- 8) Agius, Roland. *Industristaden Uppsala*. s. 101.
- 9) Magistratens (Uppsala) byggnadssyn, 2 mars 1854. (RA)
- 10) Byggnadsnämndens (Uppsala) protokoll, 2 juni 1874; 1 september 1893; 24 mars 1894.
- 11) Ehn, Ola. *Uppsalas stadsbild: Stadens begynnande omvandling 1809-1867*. Uppsala stads historia. Pl.1. Ola Ehns rekonstruktion anger gårdsgränserna men inte numren. Gårdarnas nummer har jag identifierat med hjälp av mantalslängder och husförhörlängder för aktuella år.
- 12) Adresskalender för Uppsala stad. 1902 och 1905.
- 13) Bouppteckning för Carl Åberg, 1913. (RA)
- 14) Uppmätningshandlingar, Alfred Danielsson-Bååk, 1919. Anders Diös arkiv. (RA)
- 15) Ekbrant, Carl. *Bostadssituationen i Sverige 1912-1975*.

- 16) Ehn, Ola. *Uppsalas stadsbild*. s. 79.
- 17) Gejvall, Birgit. *1800-talets stockholmsbostad: en studie över den borgerliga bostadens planlösning i hyreshusen*.
- 18) Bach, Lone-Pia. *Linoleum - korkmattor*. Byggnadsvårdföreningens tidskrift, nummer 1/2000.
- 19) Bouppteckning för Ebba Matilda Palmgren, 1893. (RA)
- 20) Det är mitt antagande att det är Carl Åberg som är hundens ägare.
- 21) Tunander, Ingemar. *Tapeter på svenska väggar*. Byggnadsvårdföreningens tidskrift, nr. 1/1995.
- 22) Agius, Roland. *Industristaden Uppsala*. s. 101-102.

Käll- och litteraturförteckning

Källor:

- Adresskalender för Uppsala stad. 1902 och 1905.
- Bouppteckning för Carl Åberg, 1913. Riksarkivet (RA)
- Bouppteckning för Ebba Matilda Palmgren, 1893. (RA)
- Byggnadsnämndens protokoll, 2 juni 1874; 1 september 1893; 24 mars 1894. Uppsala Stadsarkiv.
- Magistratens byggnadssyn, 13 maj 1802. (RA)
- Magistratens byggnadssyn, 2 mars 1854. (RA)
- Mantalslängder (1802-1820), Husförhörlängder (1800-1896), Husförhörsförteckningar (1829-1909) och Fastighetslängden (1918-1945). (RA)
- Sveriges firmor och män inom handel, industri och konst*. Uppsala 1886.
- Upplandsmuseets samlingar, fotografier ”Carl Åberg”.
- Uppmätningshandlingar, Alfred Danielsson-Bååk, 1919. Ritningar i Anders Diös arkiv. (RA)
- Uppsala universitetsbiblioteks samlingar, fotografier ”Carl Åberg”.

Litteratur:

- Agius, Roland. *Industristaden Uppsala*. Uppsala 2003.
- Bach, Lone-Pia. *Linoleum - korkmattor*. Byggnadsvårdföreningens tidskrift, nummer 1/2000.
- Ehn, Ola. *Uppsalas stadsbild: Stadens begynnande omvandling 1809-1867*. Uppsala stads historia. Uppsala 1991.
- Ekbrant, Carl. *Bostadssituationen i Sverige 1912-1975*. Gävle 1981.
- Gejvall, Birgit. *1800-talets stockholmsbostad: en studie över den borgerliga bostadens planlösning i hyreshusen*. Stockholm 1988.
- Tunander, Ingemar. *Tapeter på svenska väggar*. Byggnadsvårdföreningens tidskrift, nr. 1/1995.
- Ullenhag, Kersti. *Industriell utveckling och demokratisering 1862-1928*, Uppsala stads historia. Uppsala 1984.